

Cumhuriyetin 75. Yılında Planlama Sergisi

N. Tunga KÖROĞLU
Ebru ÖLMEZ

Araş. Gör., Şehir ve Bölge
Planlama Bölümü, ODTÜ

Y. Şehir Plancısı, Bayındırlık
ve İskan Bakanlığı

Bu yazı, Bayındırlık ve İskan Bakanlığının 1998'de Cumhuriyetin 75 yılı nedeni ile düzenlediği etkinlikler kapsamında açılan "Türkiye Cumhuriyetinin 75. Yılında Planlama" konulu serginin metin ve görsel malzemelerinden üretilmiştir.

Sergi fikri, ilk olarak Mesleki Eğitim ve Geliştirme Dairesi Başkanı Şehir Plancısı ve Kamu Yönetimi Uzmanı Hülya İlgen tarafından Cumhuriyet'in 75. Yılı için her kurumun faaliyetler düzenlemesi prensibinden hareketle düşünüldükten sonra planlanmış, Teknik Araştırma ve Uygulama Genel Müdürü şehir plancısı Feridun Duygulu tarafından onaylanarak, uygulanmasını olanak sağlanmıştır. Çalışma, Şehir Plancısı, Ebru Ölmez ile Şehir ve Bölge Plancısı N. Tunga Köroğlu tarafından kent planlama yazını taranarak metin hazırlanmış ve fotoğraflar dergi ve kitaplardan, Plan örneklerinin bir kısmı İmar İskan Bakanlığı yayınları ve arşivinden bir kısmı ise basılı dokümanlardan, derlenerek alınmıştır.*

Bu yazıda, serginin metnine sadık kalınarak, bazı düzeltmeler yapılmıştır. Görsel malzemelerden ise ancak belirli bir kısma yer verilebilmiştir. Sergi Cumhuriyetin 75 yıllık tarihinde planlama ile ilgili yasalardaki değişikliklere dayalı olarak dört ayrı dönem içinde ele alınmıştır. Birinci dönem Cumhuriyetin kuruluşundan 1938 sonuna kadar olan yılları; ikinci dönem, 1939'dan 6785 sayılı İmar

Kanununun yayınlandığı 1956 yılına kadar geçen yılları, üçüncü dönem, 1956'dan 3194 sayılı İmar Yasasının yayınlandığı 1985'e kadar olan yılları; ve dördüncü dönem ise 1985'den günümüze kadar olan süreyi ele almaktaydı. Bunun dışında, bölge planlama, gecekondular, toplu konut ve belediyeler ile İller Bankası ilişkileri ayrı bölümler olarak ele alınmıştır. Ancak Şehir Plancıları Odasının Planlama Dergisinde yayınlanış sürecinde birinci ve ikinci dönemler, yani Cumhuriyetin kuruluşundan 6758 sayılı İmar Kanununun çıkarıldığı 1956 yılına kadar olan dönem, birleştirilerek bu sayıda yer verilmektedir. Üçüncü ve dördüncü dönemleri oluşturan 1956 sonrası gelişmeler ve kurumların ele alındığı bölümler ise gelecek sayıda yer alacaktır.

29 Ekim 1923'de Türkiye'nin Genel Görünümü

Cumhuriyet döneminin ilk yerleşme sorunları Kurtuluş Savaşı sonunda kentlerimizin yanmış ve yıkılmış durumu ve göçmen mübadelenin ortaya çıkardığı sorunlardır (Tekeli, 1980: 51). Cumhuriyet kurulduğunda Anadolu kentleri, Kurtuluş Savaşı sonrasında yakılıp yıkılmış bir durumda yeni bir döneme girmişlerdir. Kurtuluş Savaşı sırasında ülkenin yerleşme düzeni altüst olmuştur. Düşmanın ele geçirdiği kentlerde oturanlar, ülkenin iç kısımlarına göç etmiştir. Kentleri kurtarılanlar evlerine geri dönmek istemiş, kimi

*sergide yer alan fotoğraflar dergi ve kitaplardan; Plan örneklerinin bir kısmı İmar İskan Bakanlığı yayınları ve arşivinden bir kısmı ise basılı dokümanlardan, yazılı metinlerin tamamı ise planlama literatüründen, derlenerek alınmıştır.

dönebilmiş kimi ise evlerinin yakılıp yıkıldığını görmüşlerdir. Özellikle Ege Bölgesinde İzmir, Aydın gibi kentler büyük ölçüde yanmışlardı. Bu süreçte, Türkiye cumhuriyeti sınırları içinde kalan Yunanlılar ülkelerine gitmek istiyor, Balkanlarda kalan Türk vatandaşları ise yurtlarına dönmek istiyordu.

"Lozan Mübadele Anlaşması" gereğince 150 bin kadar Rum Türkiye'den ayrılmış ve 400 bin kadar Türk de göçmen olarak yurdumuza gelmiştir. Ancak, gerçekte mübadelenin kapsadığı sayı çok daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Böylece yaklaşık olarak on yıllık bir süre içinde bir milyonu bulan bir kitle ülkeye gelmiş, bundan daha fazlası ise Anadolu'dan ayrılmıştır. O yıllardaki nüfusun neredeyse onda biri çok kısa sayılabilecek bir süre içinde yer değiştirmiştir (Yavuz, 1978: 995).

Gerçekte, bu nüfus hareketi önemli yerleşme sorunları yaratırken, savaş sonrasında yıkılmış olan kentlerimizin işler duruma getirilmesi de o denli önemli bir sorun olmuştur. Bu kentlerimiz içinde en çok zarara uğramış olanı İzmir'dir. İzmir gerek bölgesinin ekonomisini düzenleyen, gerekse de o tarihlerde ülke sanayisinin beşte birini içinde bulunduran ulusal bir merkez olarak önemli idi. Savaş sonunda İzmir, sanayisinin neredeyse bütünü, iş merkezlerinin büyük bir kısmını ve nüfusunun yarısını yitirmiş bulunuyordu.

Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen yıllarda, bugünkü anlamda açıkça belirlenmiş bir kentleşme ve yerleşme politikası yoksa da, ülkenin yerleşme biçimini etkileyen mekansal örgütlenmesinin yapısında önemli değişimler sağlayan ilginç uygulamalara girişilmiştir. Bu uygulamalara Ankara'nın başkent yapılması, ülke iç pazarını bütünleştirecek demiryolu programı, sanayinin Anadolu'nun küçük kentlerine yayılması, Anadolu kentlerine Ankara'daki ideolojik gelişmeyi taşıyacak "Halkevi" sisteminin kurulması örnek gösterilebilir.

20. Yüzyılın başlarında, İstanbul dünya ekonomisiyle ilişki içine girmiş ve bunun sonucunda limanları buharlı gemiler, halkı telgraf ve özel posta hizmetleri ile tanışmış, devlet işleri ise paşa konaklarında değil devlet dairelerinde görülmeye başlamıştır. İstanbul'un toplumsal ve ekonomik hayatı, bir arada değişmiş ve birbirini etkilemiştir. Tiyatro ve eğlence yerleri açılırken, Avrupa'dan gelen lüks tüketim malları, İstanbullunun hayatına girmiştir. 20. yy.da İstanbul'da önce araba, daha sonra ise denizde şehir hatları, iş merkezlerinde tramvay ve banliyölerde demiryolları yaygınlaşmıştır. Kent içi ulaşım ile birlikte bir yandan yollar genişletiliyor, öte yandan kent, apartmanlar ve yeni konut alanları ile tanışıyordu. İç göç artmış, 1919'da nüfusu 1 milyonun üzerine çıkmıştır. Ancak 19'uncu yüzyılın sonlarında İstanbul'un

hızlı bir dönüşüm yaşaması ve yapılarda ahşap malzeme kullanımı, yangınlara neden olmuştur. Aslında 19'uncu yüzyılın ortalarında "Altıncı Daire-i" Belediyenin kuruluşu, bu dönüşüme hazırlık niteliğinde olsa bile, ne "Ebniye Nizamnamesi", ne de mevzi planlar İstanbul'un yanıp yıkılmasına engel olabilmıştır.

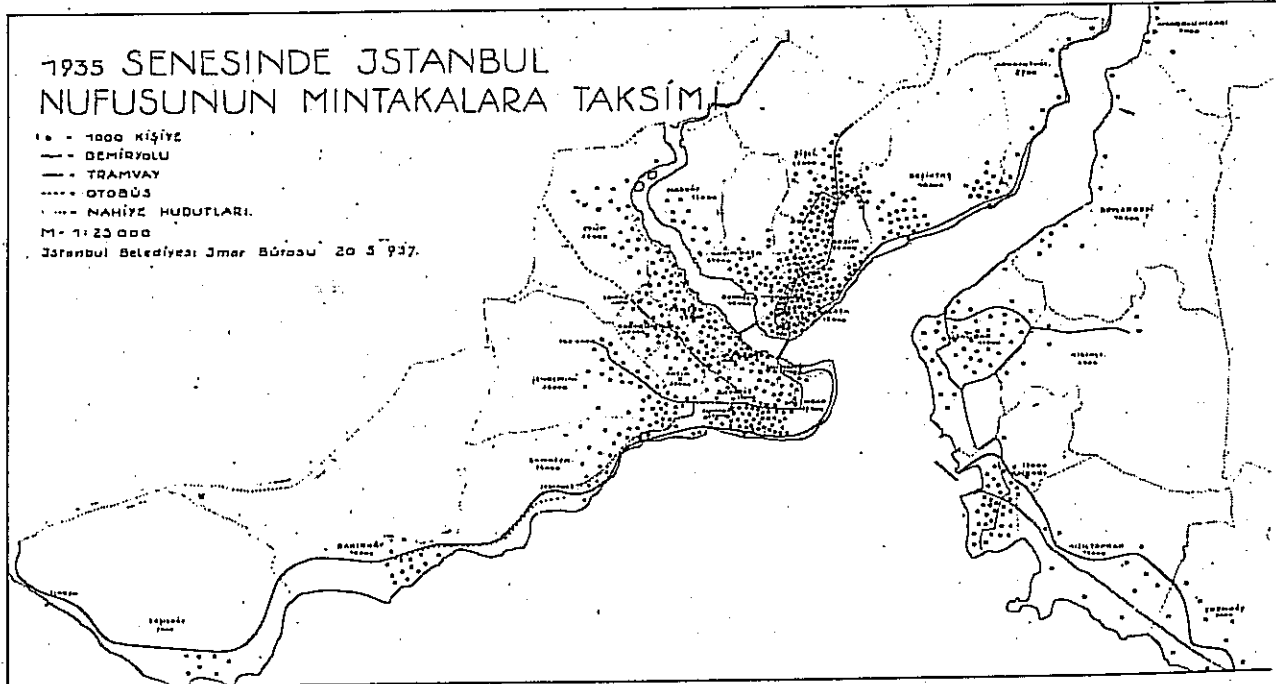
Cumhuriyetin ilan edildiği yıllar, İstanbul'un büyük siyasal dönüşümleri yaşadığı savaş içinden ve geçtiği nüfusunun azaldığı yıllar olmuştur. Nüfusu 1919'da 1.129.000 iken, 1927'de 690.857'ye düşmüştür.

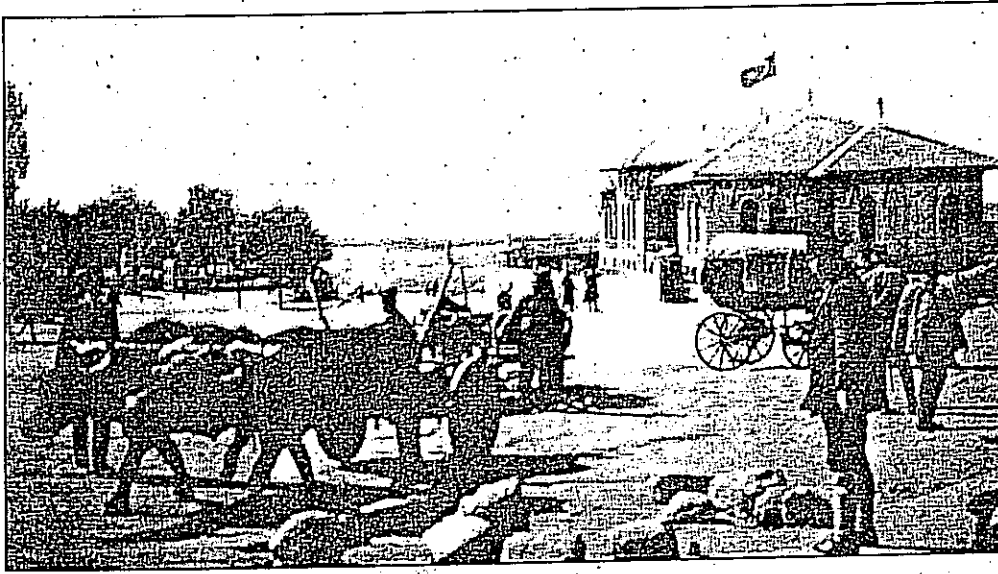
Ankara'da Kurtuluş Savaşı için örgütlenirken, Ankara'nın imgesi Anadolu'nun ulusal kent soy-luluğa dayanacak olan devrimi ile özdeşleşmiştir. Kurtuluş Savaşı sonrasında siyasal bağımsızlığını sağlayarak padişahlığı kaldırmak isteyen bu hareket dışa bağımlılık, padişahlık ve hilafet imgesi ile özdeşleşmiş İstanbul'u tekrar başkent seçse idi çok şey kaybedecekti.

Ankara bir kurtuluş savaşının karargahıdır ve bu kararı Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenme akılcılığı içinde değerlendirmek gerekir (Tekeli, 1984: 323). Ankara'nın başkent seçilmesinin kararı savaş sonrasında bir anda İstanbul'a karşı tepki olarak doğmaktan çok, savaşın örgütlenmesi içinde oluşmuştur. Ankara'nın başkent seçilmesi

Kurtuluş Savaşının saygınlığına karşı çok kolay olmamıştır. İstanbul'da yetişmiş olan Türk aydın-ları ve İstanbul üzerinde daha kolay denetim kura-cağını düşünen yabancı ülkeler bu karara karşı çıkmışlardır. Karar sonrasında, yabancı ülkelerin elçiliklerini Ankara'ya taşımaları bile önemli sorun olmuştur.

Ankara'nın başkent seçilerek Anadolu'nun içinde çağdaş bir kent olarak kuruluşunun başarılması, genç Cumhuriyetin, başarısı ile özdeşleşmiştir (Tekeli, 1978). Ankara, Cumhuriyet rejiminin yalnız bir örnek kenti olarak geliştirilmek isten-memiş aynı zamanda İstanbul'daki dışa bağlı kentsoylulardan farklı biçimde gelişmesi istenen Cumhuriyet kent soyluluğunun yaşam biçiminin de simgesi olması istenmiştir. Bunun ötesinde, Ankara'nın başkent olarak seçilmesi ve küçük bir kasabanın çağdaş bir kent haline dönüştürül-mesi ülkede henüz gelişmemiş fiziksel planlama tekniklerinin Genç Cumhuriyetin kıt bütçesi ile Avrupa Ülkelerinden getirilmesini gündeme getir-miştir. Ankara kentinin başkent ilan edilmesi ile girilen planlama çabaları, planlamayı etkileyen güçler, uygulamanın ele alınış biçimi, uygulamayı saptıran etkiler, planlama ve uygulama için kuru-lan örgütler, düzenlenen yasalar Türkiye Cum-huriyetinin fiziksel planlama pratiğini derinden etkilemiştir (Tankut, 1993).

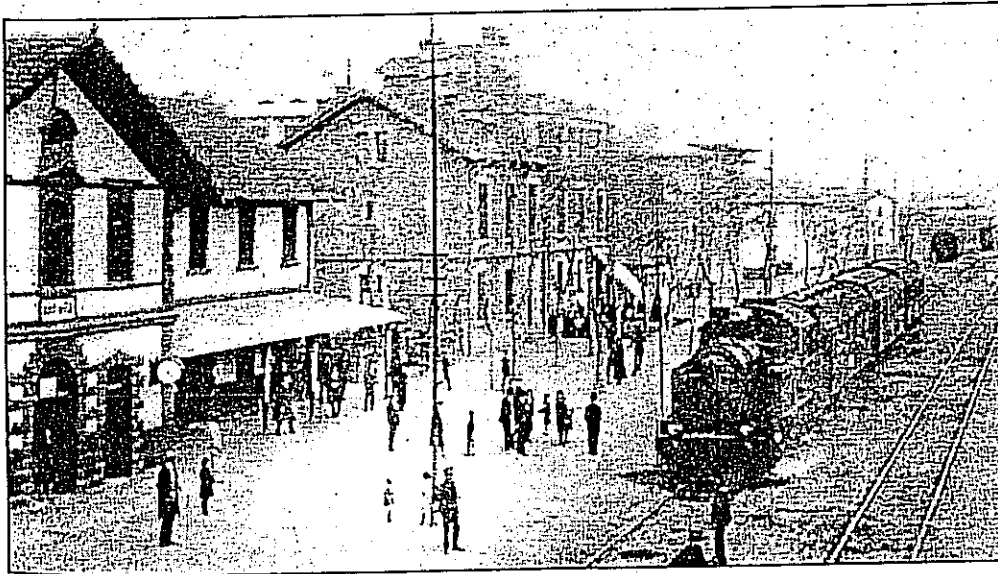
Ankara Kentinin Doğuşu:

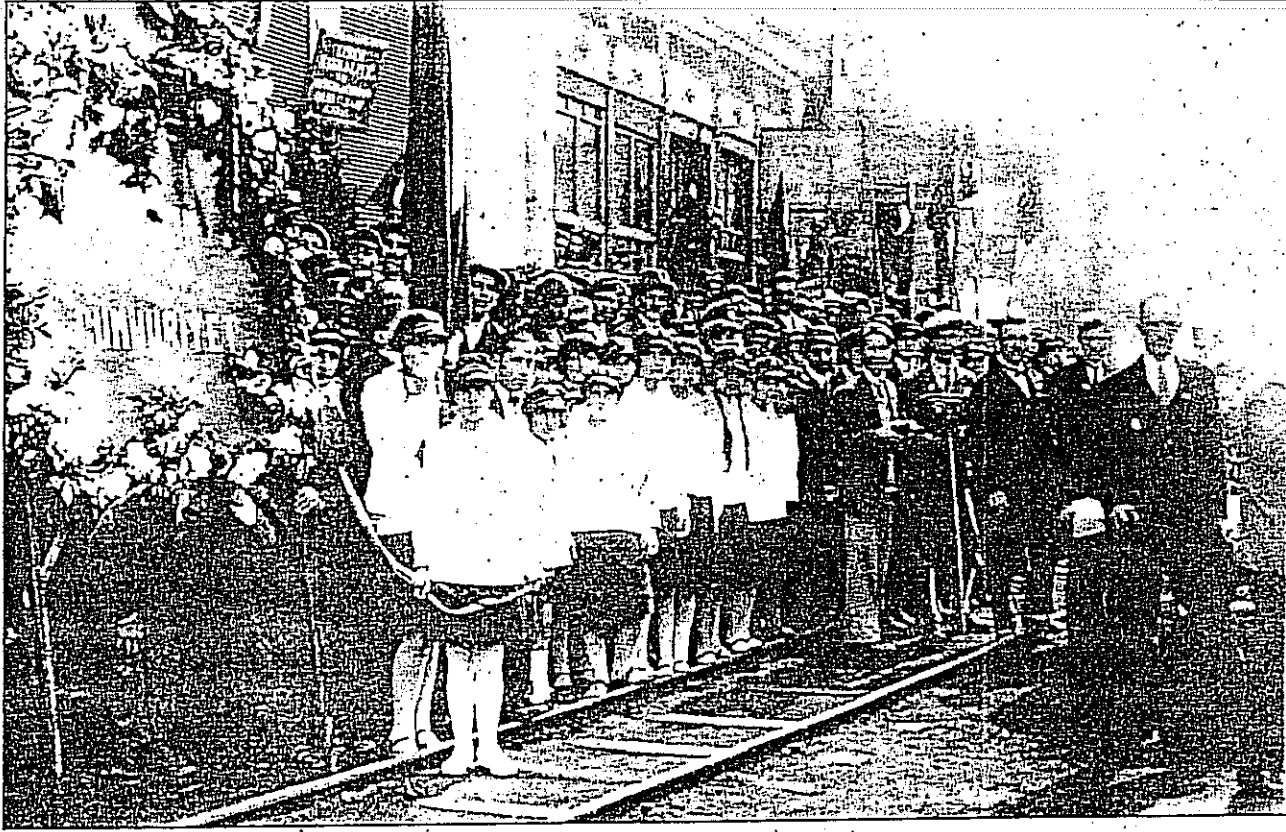
Osmanlı İmparatorluğunun gerileme döneminde eski önemini yitiren kent, 19 uncu yüzyılın sonlarında Vali Abidin Paşa zamanında (1886-1894) bazı imar eylemlerine sahne olmuştur. Örneğin, kagir kanallarla Elmadağ'dan ve Kayaş'tan kente su getirilmiştir. 1887 yılında demiryolunun kente ulaşması, uzun asırlardır dünyaca ünlü olan Ankara tiftiği ticaretinin de yeniden artmasını sağlamıştır. Ankara'nın demiryolu ile İstanbul'a bağlanması, şehri fiziksel, ekonomik ve toplumsal yönlerden etkilemiştir. Demiryolunun yarattığı canlılıktan başka, çevre ve Anadolu tüccar üreticiden topladıkları mallarını Ankara'ya getirip buradan İstanbul'a taşımağa başlamışlardır. Nitekim

etkilemiştir. Daha 1919 yılı sonunda Ankara'ya Mustafa Kemal ile birlikte yaklaşık 5000 kişilik bir nüfusun gelmesi, 1915'te büyük bir yangınla harap olan bu küçük kentin, nasıl bir yük altına girdiğini gösterir.

Ulusal savaşın zaferle sonuçlanmasının ardından 13 Ekim 1923'te Ankara başkent olmuş ve 29 Ekim 1923'te de Cumhuriyet ilan edilmiştir. Bütün bu kararlar kentin önemini kat kat artırmış, buna karşın zaten yetersiz olan altyapı ve konut koşullarını büsbütün işin içinden çıkılmaz duruma düşürmüştür. Gerek bu nedenler, gerekse yeni Cumhuriyetin yeni Başkente yaraşır bir biçim verme isteğiyle, Ankara'nın imarı için çalışmalara zaman geçirmeden başlanmıştır.

1924 yılında 417 sayılı yasa ile Ankara Belediyesi, Şehremaneti olarak değiştirilmiş ve Hükümet tarafından bir Şehremini görevlendirilmiştir. Ankara Belediye başkanları 1948 yılına kadar atama ile görev yapmışlar, bu süre içinde 1930 ile 1948 yılları arasında Valilik ve Belediye Başkanlığının yetkileri, aynı kişide toplanmıştır.

İstanbul Şehremanetinin meclisine seçilmek ve seçmen olabilmek için belli miktarlar üzerinde taşınmaz mal vergisi ödenmesi gerekiyordu. Böyle bir kuralın Ankara için de uygulanması Ankara Şehremanetinin meclisinde eski Ankara-lıların etkenliğini arttıracaktı. Oysa yeni rejimin kurucuları, kendi başarılarını bunların eline bırakmak istemiyorlardı. Bundan ötürü Ankara Şehremaneti Meclisi'nin secimi demokratikleştirildi ve taşınmaz mal iyeliği koşulu kaldırıldı.

Ankara'nın imarı için 1924 ve 1925 yıllarında alınan kararlar ve çıkarılan yasalar çok önemlidir. Bunlardan, kentin gelişmesinin eski kent (kale ve çevresi) ile Çankaya arasında kurulacak yeni mahallelerle sağlanması kararı ile bu yörelerde konut alanları için Şehremanetine kamulaştırma yetkisi veren 583 sayılı yasa dikkati çekmektedir. Bu yasa ile Yenışehir semtinde (Bugünkü Sıhhiye ve Kızılay Civarı) 4 milyon metre karelik bir alan kamulaştırılmıştır. Yasanın en önemli özelliği kamulaştırılan toprakların piyasa değeri üzerinden değil, vergi değeri esası üzerinden kamulaştırılmasıdır. Böyle bir yasa çıkartılırken mecliste

toprak üstündeki değer artışının kişiye değil kamuya ait olacağı hararetle savunulmuş, buna karşın bu tartışmalar, pratikte kent üstünde özel iyeliği sınırlayıcıyı ya da oluşan değer artışlarını kamuya döndürülebilmesine önlemlerin alınması yönünde bir gelişmeye öncülük edememiştir. Bu konuda, imar konusuyla yakından ilgilenmiş olan Fatih Rifki ATAY, Çankaya adlı kitabında "Ankara belediyesinin emrine vermek üzere, Yenışehir tarafında geniş topraklar aldığımız zaman kanuna bir tek madde koymayı hatıra getirmemiştik. "Bu arsalar bina yaptıracak olanlara, yaptıracakları binaya lazım olduğu kadar ve alındığı yıl kullanılmak şartıyla satılacaktır." Bir küçük madde daha unutmuştuk; "Ankara emval-i metrukesi ve hazine toprakları, Ankara İmar sandığına sermaye olarak ayrılacaktır." Çünkü hemen spekülasyona dalmıştık. Herkes saklayıp ileride satmak üzere arsa edinmek hırsına kapılmıştı. Şehir imarlarının başlıca düşmanı spekülasyon olduğunu düşünecek halde bile değildik demektedir (Yavuz, 1980).

Cumhuriyet, kapitalist gelişme çizgisini yadsımyor, aksine bunu benimsiyordu. Yaratılacak ulusal

PLANLAMA
2002/4

kentsoylu sınıf için Ankara'nın kentleşme rantları önemli bir kaynak olacaktı (Tekeli, 1980: 50-55). 583 sayılı yasa imar görececek alanların değer artışının bölüşülmesinde uzlaşmacı bir tutum içindedir. Toprağı kamulaştırılanlara kentleşen arsaların % 25'ini vermektedir.

Bu sırada, konut sorunun çözümüne yardımcı olacak iki kurum getirilmiştir. 1926 yılında Emlak Eytam Bankası kurulmuştur. Bu kararla, ilk kez konut kredisi verebilen bir finansman örgütü yaratılmıştır. 1927 yılında da Ankara'da yaşamaları yüzünden yüksek kira ödemek zorunda kalan bürokratların bu kayıplarını karşılamak üzere devlet kira tazminatı vermeye başlamıştır. Böylece devlet konut sorununu çözmeye alanına kendisi girmeyip bu alanı özel küçük girişimcilere bırakmaktadır.

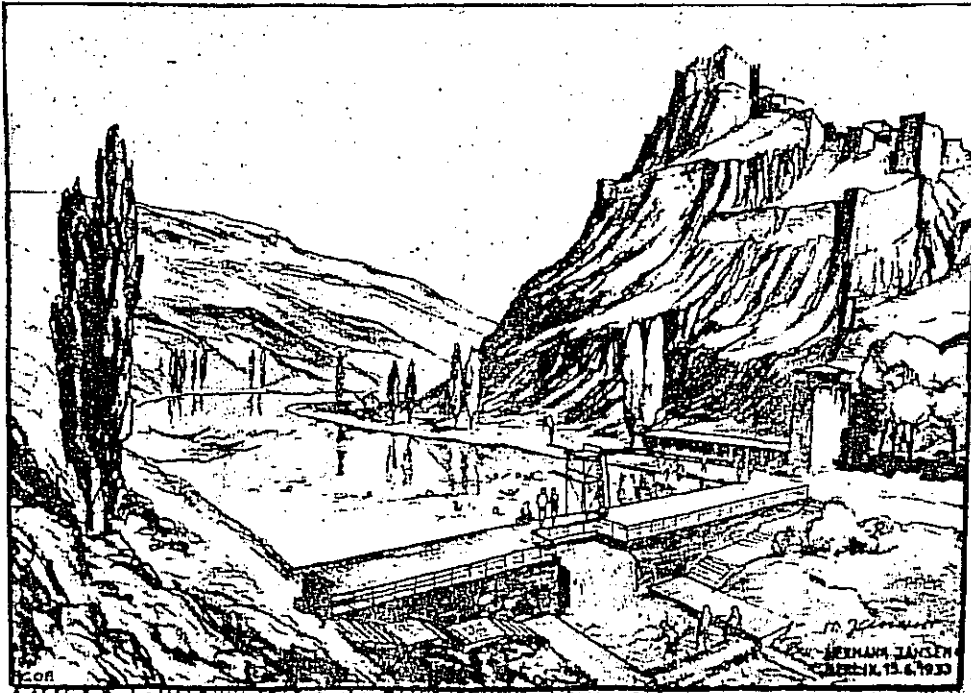
1927 yılında Şehremini Asaf Bey döneminde Höyistler'e eski ve yeni kent için Löhler planları diye bilinen planlar yaptırıldı. Eski kent için hazırlanana planın uygulama olanağı bulunmadığından reddedildi. Yeni kent için hazırlanan plan ise, konut sıkıntısı yüzünden hemen uygulamaya konuldu. Ancak, kısa bir süre sonra, daha yeterli bir plan hazırlamak için Berlin'de Prof. Hoffman ile ilişki kuruldu. Prof. Hoffman Berlin Yüksek Mühendis Mektebinde öğretmen olan Prof.

Herman Jansen ile Prof. Bröx'i önerdi. Prof. Jansen Berlin kent Planlama yarışması birinciliğini kazanmıştı.

Böylece yeni kentin oluşturulmasında yabancı teknik uzmanların becerilerine başvurulmuş oluyordu. Yarışma hazırlıkları ilerlerken, Şehremanetinin teknik kadrosunun kentin imarını yönetemeyeceği, plan çalışmalarını yönlendiremeyeceği anlaşıldığından (Tankut, 1993) 1928 yılında 1351 sayılı yasa ile "Ankara Şehri İmar Müdürlüğü" kuruldu. Bu müdürlük hem planlama ve hem de uygulama yetkileri ile donatılmıştı. Şehremanetine değil "Dahiliye Vekaletine" bağlıydı. Bu müdürlük Ankara İmar Planının ve beş yıllık imar programını hazırlayacak veya hazırlatacak, Bakanlar Kuruluna onaylatacaktır. Plan değişiklikleri Bakanlar Kurulu kararına bağlı olacaktı. Ankara İmar Müdürlüğü Hazine, Evkaf ve Şehremanetinin mülkiyetindeki toprakları devralabilecekti. Borçlanmak, tahvil çıkarmak, hakkına sahipti. Hazırlayacağı program her yıl Bakanlar Kurulunda onaylatacağı bütçeye göre uygulamaya koyacaktı. Daha sonraki yıllarda arazi kullanma denetimi konusunda özel yasalarla güçlendirilecekti.

Ankara kenti imar planı yarışmasında yarışmanlar kararlarında serbest değildi, çeşitli bakımlardan

sınırlanmışlardı. En önemli sınırlamalar o zamana kadar yapılan uygulamalardan geliyordu. Bu uygulamalar kentin gelişme yönünü ortaya çıkarmıştı (Tankut, 1993). Ayrıca yarışmanlara, planın 50 yıl sonra 250-300 bin nüfus kapsayacak şekilde hazırlanması önemli bir planlama girdisi olarak verilmiştir. Hazırlattırılan plan ve raporları inceleyen kurul, Prof. H. Jansen'in planını seçmiş ve ondan sonra da uygulama planlarının hazırlanmasına geçilmiştir.

ANKARA: KALENİN AŞAĞISINDA TANIL OLAN ROMA SEDDİ CİVARINDAKİ RANİYO HAVUZU

Jansen Planında Doğu Toplumu İçinde Bir Batı Kenti Yaratma Umudu

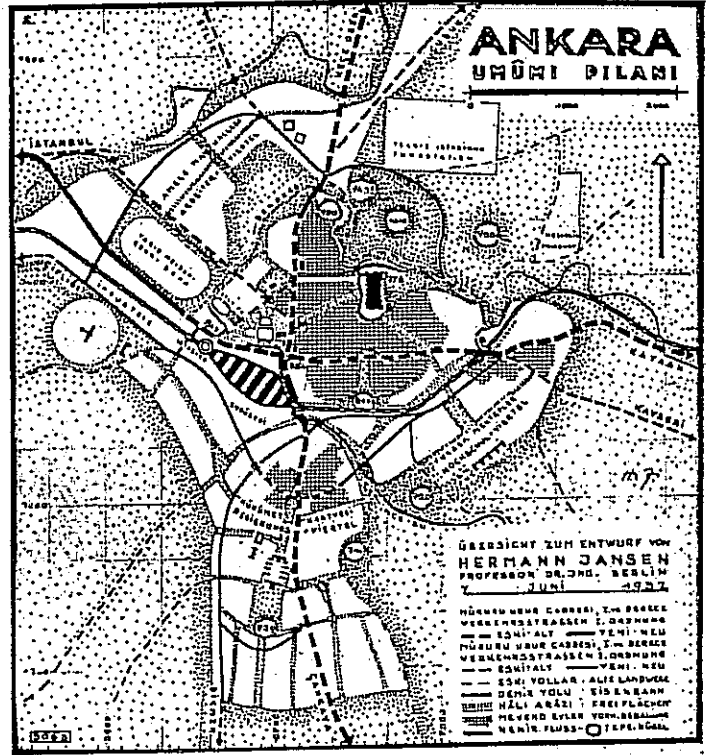
Kentin imar planının yapılması için 1927 yılında uluslararası bir yarışma açılmış, bu yarışmayı Alman H. Jansen'in hazırladığı planı kazanmıştır. Planda 1500 ha alan üzerinde ortalama 120-240 kişi/ha gibi düşük bir yoğunlukla 270.000 kişinin yaşayacağını varsayılmıştır. Bu planda,

- Kale ve çevresi korunmuş,
- Eski kenti Çankaya'ya bağlayan yol (Atatürk Bulvarı) kentin en önemli arteri olarak kuzey-güney doğrultusunda genişletilerek açılmış,
- Güneyde eski kent Çankaya arasında Parlamento ve Bakanlık yapılarını içeren bir Bakanlıklar Sitesi düşünülmüş,
- Eski kent ile İstasyon arasındaki düşük kotlu araziler Gençlik Parkı, 19 Mayıs Spor sitesi, Hipodrom gibi açık alanlarla spor ve dinlenme kullanışlarına ayrılmış.
- Kentteki Kale, Kocatepe, Hacettepe, Rasattepe, Maltepe gibi yüksek noktalar değerlendirilmiş ve birer bakış noktası olarak görsel açıdan önemlerinin artırılmış
- Belli bir yeşil alan sistemi kurulmuş,
- Kuzey-güney (Atatürk Bulvarı) ve doğu-batı (Talatpaşa Bulvarı) yönlerinde iki ana arterin kenti boydan boya geçmesi planlanmıştır.

23 Temmuz 1932'de onanan "kesin İmar Planı" ile 1928 Jansen yarışma projesi arasında; geleneksel dokunun kendi haline bırakılması planın çekirdeğinin Kale'den Çankaya'ya yönelmesi Kızılay Meydanı'nın düzenlenmesi başta olmak üzere farklılıklar olmuştur. Bunları, çeşitli baskılar ve spekülasyon gelişmeler yanında planı gereğince uygulayabilecek etkin bir yönetim ve ekonomik gücün bulunmamasına bağlamak mümkündür (Yavuz,).

Tüm sorunlarına karşın Jansen planı, bazı değişikliklerle 1950'lere kadar Ankara'nın gelişmesini yönlendirmiştir. Öngörülen plana tam uymasa da geniş yeşil alanlara sahip, düşük yoğunluklu, ana caddelerinde özenle yapılmış kurumsal binaların sıralandığı, temiz ve çağdaş görünümlü bir kent ortaya çıkmıştır.

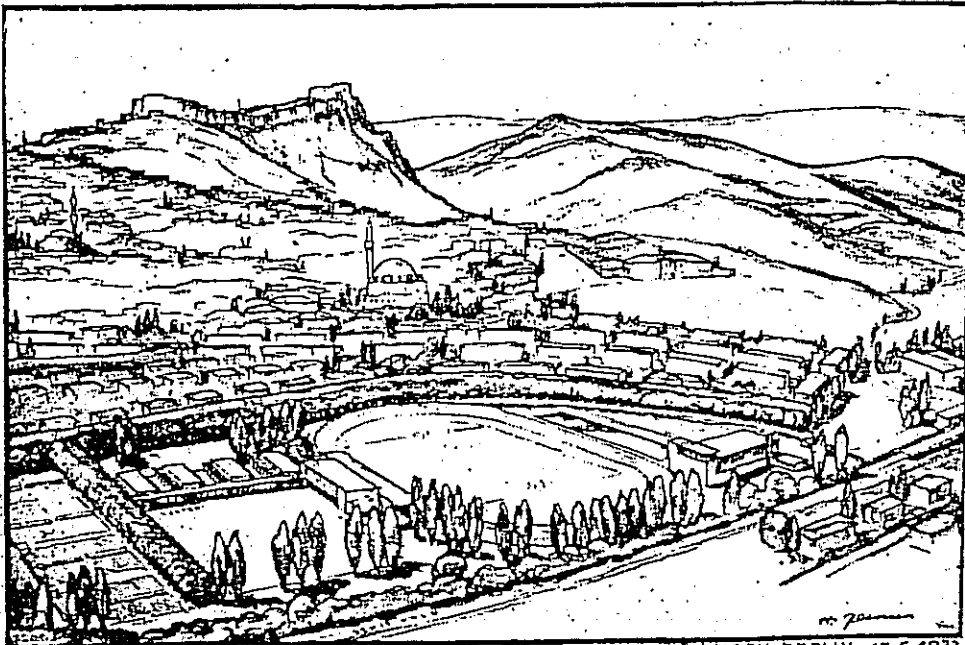
Bu yıllar hemen 1929 Dünya Bunalımının sonrasındır. Bunalım bütün ülkelerin siyasal yaşamını

etkilediği gibi genç Cumhuriyeti de etkilemiştir. Bunalımla birlikte Cumhuriyet hükümeti, ekonomide devletçilik politikası, siyasal yaşamda ise tek parti rejimini benimsemiştir. Devlet-Parti bütünlüğü artırılmış, "Halka rağmen halk için" sloganı ile özetlenen bir halkçılık ilkesi uygulamaya başlamıştır. Mustafa Kemal'in 1929'lara kadar yaptığı laiklik, Arap alfabesinin bırakılması, Medeni Kanunun çıkarılması gibi reform eylemleri bu dönüm noktasından sonra nitelik değiştirmiş özel kurumlar eli ile yürütülen kampanyalara dönüşmüştür. Her toplumsal girişim parti ve devlet dışında ama onunla bütünleşmiş kurumlar eli ile yürütülüyordu. Tasarruf ve İktisat Cemiyeti, Halkevleri, Türk Hava Kurumu, Dil kurumu Tarih Kurumu vb. bunlar yeni kültürün topluma yayıcıları oluyordu.

Bu dönemde devletçilik uygulamasına geçilmiş olmakla beraber bu devletçilik, Cumhuriyet yöneticilerinin ulusal kentsoylu sınıfını yaratmak isteklerinden vazgeçme niteliğini taşımamaktadır. Ankara'nın yapımı, devlet ihaleleri ulusal burjuvaziyi oluşturmaya devam etmektedir. Bunların bir çoğu bürokrasiden gelecektir. Bürokrasinin üst kademeleri ve oluşan yeni kentsoylu sınıfı iç

PLANLAMA
2002/4

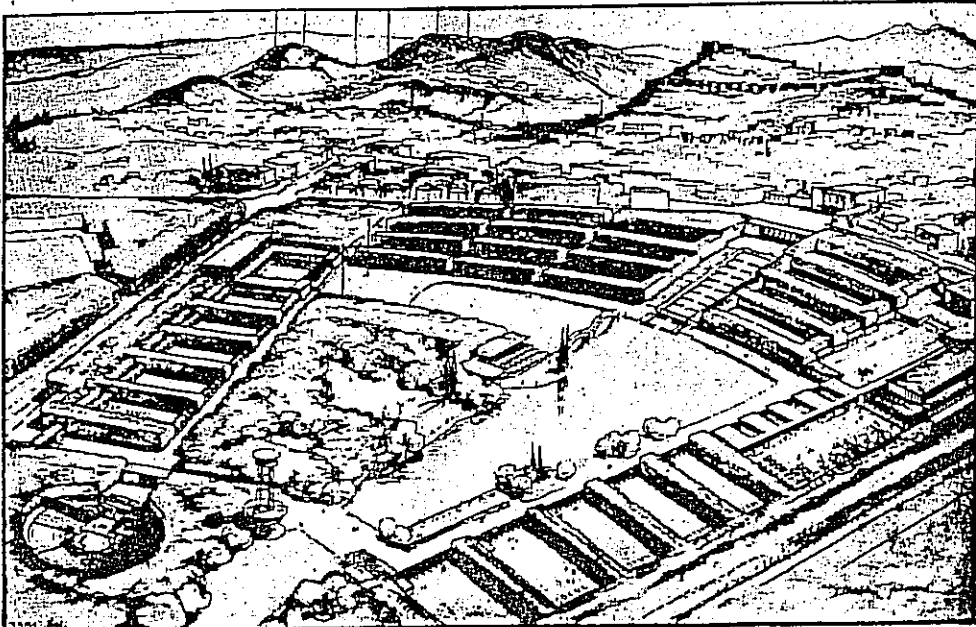

ANKARA: CEBİCİDE SPOR MEYDANI

HERMANN JANSEN, BERLIN. 15.6.1933

içedir. Bu nedenle bürokraside düşey yükselme kanalları bazı halde kentsoyluluğa girişi de sağlamaktadır. Bunalım sonrasında her ülkenin kendine yeterli bir ekonomik politika izlemesi bu oluşan kentsoylu sınıfının bir ulusal görüntü içinde kalmasına olanak vermektedir. Oluşan bu kentsoylu sınıf ve merkezileşmesi artan devlet bürokrasisi, Jansen'in fiziki planının içeriğini doldurmakta belirleyici rol oynayacaktır.

Uygulama bu çelişki içinde gelişmiştir. Kent toprağının kamulaştırılmasına karşın tekrar özel iyeliği açılması, plan üzerinde spekülasyon baskılarının doğmasına neden olmuştur (Yavuz, 1980: 13-16). Kentsel toprak üzerindeki bu çıkar çatışmaları, yarışmasını bir süre sonra vali ve belediye başkanı N. Tandoğan ile Jansen arasındaki uyumsuzluklarda gösterecektir. Sonunda Prof. Jansen'in "Planın altından imzayı silebilirsiniz"

ANKARA: GENÇLİK PARKI

HERMANN JANSEN, BERLIN 17.3.1934

tümcesi ile belirlenen durum sonucu 17.1.1939 tarihinde görevine son verilmiştir.

Kentin gelişmesinde bir durgunluk dönemi olarak görülen İkinci Dünya Savaşından sonra tüm dünyada olduğu gibi kentleşme Türkiye’de etkisini artırmış ve özellikle büyük kentler, kırdan göç eden nüfusun baskısı altına girmiştir. Orta Anadolu’nun ortasında bulunan başkent Ankara bu göç olgusu ile birlikte çok büyük oranda nüfus artışlarına uğramıştır. Sonuç olarak Jansen Planında veri olarak alınan ve 1980’de ulaşılacağı öngörülen 300.000 nüfus 1950 tarihinde aşılmıştır.

Ankara’nın imarının başarılı ya da başarısız yönlerinin incelenmesi bir yana, önemli olan Orta Anadolu’da büyük bir çekim merkezin yaratılmış olmasıdır (Tekeli, 1984: 330). Gelişmekte olan ülkelerin pek çoğu, bir merkeze bağlı olmanın sıkıntısını duymakta ve her fırsatta dile getirmektedirler. Geri, ileri, bütün dünya milletleri dengeli bir yerleşmeyi, sosyal adaleti sağlamak, insan gücünden, öteki yer altı ve yerüstü kaynaklardan akıllıca yararlanmak için temel koşul olarak kabul etmektedirler. İkinci Dünya Savaşından sonra gerçekleştirilen ve uygulama alanı bulan bölge planlaması bu amaca yönelmiştir. İşte bu nedenlerle, daha bölge planlamasının adı bile yokken, Atatürk’ün devlet merkezini, bin yıldan fazla Bizans’a başkentlik yapmış olan İstanbul’dan kaldırarak Ankara’ya getirmesi yalnız Türkiye açısından değil, dünya ölçüsünde önemli bir olay sayılmaktadır.

Harap olan kentlerin yeniden yapımı, göçmenlerin yerleştirilmesi ve Ankara’nın planlı bir şekilde geliştirilmesi İkinci Dünya Savaşının belli başlı yerleşim sorunları olmuştur (Tekeli, 1980: 53). İkinci Dünya Savaşının sona ermesinden başlayarak hızlanan kentleşme olgusu en önemli sorun olmuştur (Yavuz, 1978: 993).

1930’ların başında ülke geçimsel kalkınma politikası belirlenmiştir. O günkü teknolojik olanaklar ve devlet düzeninin sınırı içinde bir sanayi planı yürürlüğe konulmuştur. 1934-1938 yıllarını içine alan Birinci Beş yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Gerçi bu plan, o yıllarda önceliği olan gereksinimleri karşılamak üzere kurulacak fabrikaların projelerini bir araya getiren iş programı niteliğinde bir belge olmakla birlikte, Cumhuriyetin

ilk yıllarında kalkınma için tutulacak yol olarak sanayileşmenin benimsendiğini göstermektedir (Yavuz, 1978: 55).

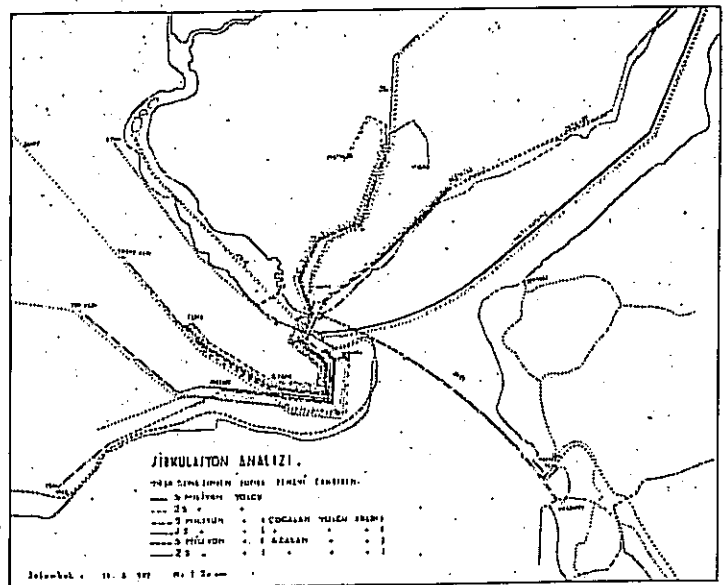
Sanayi Plan Paftası

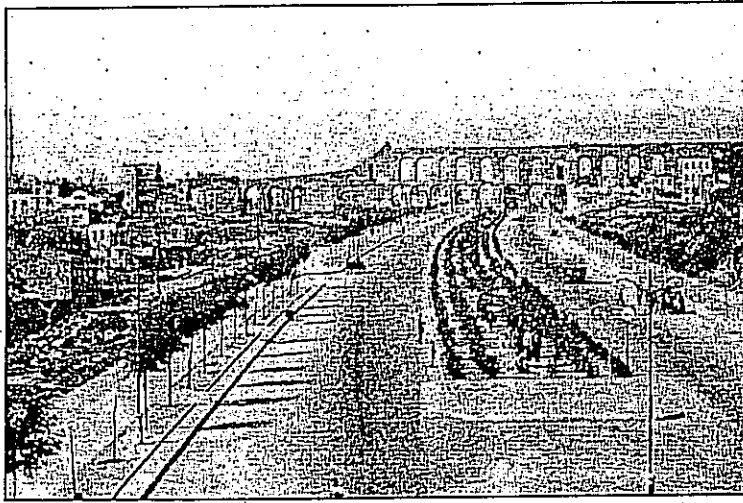
İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’nin dünya ile bütünleşmesi, kalkınmadaki temel tercihi sanayileşmenin önce iç ve dış kaynaklara dayalı olarak kalkınmaya, demiryolu ve karayolu politikasına, devletçilikten özel kesim yoluyla kalkınmaya geçmesine yol açmıştır. Marshall yardımı, çok kısa sürede Türkiye’ye 40 binden çok traktörün girmesine ve tarımın makineleşmesine neden olmuştur.

Dış yardım ve kredi kaynaklarının öncelikle tarıma yönelmesiyle sulama ve enerji altyapı yatırımlarının artması ulaştırma ve pazarlama kolaylıklarının gelişmesi ve fiyat destekleme ve ayarlama önlemlerinin uygulanması tarımda makineleşme sonucunu yaratmıştır. Teknik değişimin finansmanını kolaylaştıran bu gelişmelerle, Türkiye’de tarımın makineleşmesinde önemli bir aşamaya sahne olmuştur.

Tarımsal makineleşme alanındaki bu önemli gelişmelere karşın, Türkiye’de teknolojik değişim yeterince yaygınlaşmamış ve tarım teknolojisi genel olarak ilkel düzenini korumuştur.

1950’lerde, dış kaynaklı yatırımların öncelikle tarıma yönelmesi, tarımın hızla makineleşmesi ve ulaştırma ve pazarlama kolaylıklarının geliş-

mesiyle tarımsal gelirlerin artarak sanayileşmenin belli bir ölçüde desteklenebilmesini sağlamıştır. Buna koşut olarak kentte, makine ve araç dış alımını kısıtlayan savaşın önleyici etkisinin kalkması ve sanayinin yıpranmış donatımının yenilenmiş olması gibi olanaklardan yararlanılarak yabancı sermaye ve dış yardımın desteği ile bir sanayi kalkınma çabasına girilmiştir. Böylelikle, 1950 ve onu izleyen yıllarda, kentsel etkinlikler, ancak ticaret ve öteki hizmetlerin yapı ve belli imalatçı sanayi kollarının az çok hızlı gelişmesini sağlamıştır.

Tarımını makineleşmesi, arazi büyüklüklerinin elverişsizliği ve bölünmüşlüğü kırsal alandaki hızlı nüfus artışları gibi kırsal alanın itici özel-

liklerine karşılık, kentte doğmaya başlayan iş olanaklarının kentsel alanları çekici hale getirmesi Türkiye'de kentleşmenin başlamasına neden olmuştur.

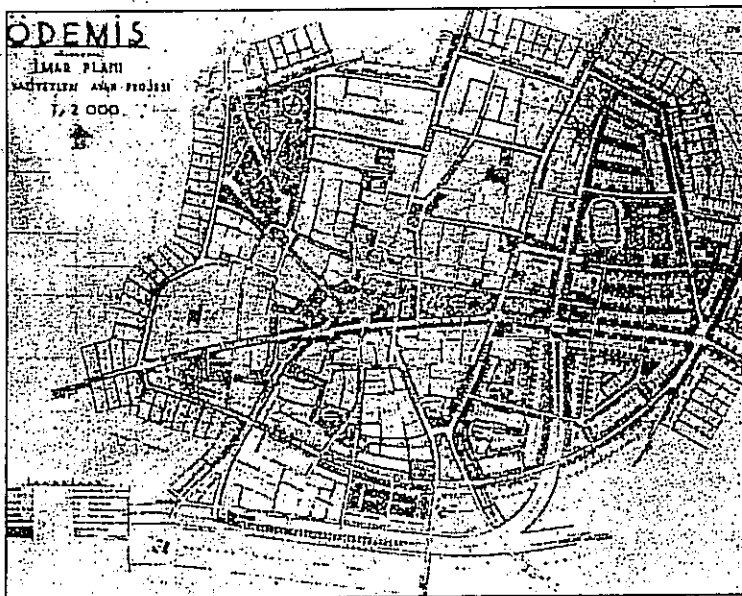
Emeğin verimsiz kullanılışı ve gizli işsizlik Türkiye'deki kentleşmenin ülke ekonomisi açısından en zararlı niteliğidir. Emek verimli olarak kullanılmadığı için artı ürün yaratılamamakta, kamu harcamaları için kaynak olmak üzere vergi toplanamamaktadır. Böyle olunca, kamu kurumları gerekli sosyal ve fiziki altyapı yatırımlarını yapamamaktadır. Okul, sağlık kurumları yeterli düzeye varamamaktadır. Kentlerin köyleşmesi olarak adlandırılan yeni kentleşmiş nüfusun kent kültürüne uyum sağlayamaması olayı bu olanaksızlıklar nedeni ile ortaya çıkmaktadır.

Yeni kentleşen aileler kentte yeterli barınma olanakları bulamadıklarından kendi evlerini kendileri yapmak zorunda kalmaktadır. Bu konuda parasal gereksinimler bir yana, teknik hiçbir yardım bulamadıkları için yaptıkları konutlar içinden çıktıkları toplumun kültürel ürünü olmaktadır. Kent içinde kırsal konutlar türemektedir. Türkiye'de ilk örneklerine 1940'lardan sonra rastlanan gecekondu kentleşme sürecinin hızlanmasına bağlı olarak olağanüstü bir artış göstermiş ve giderek bazı kentlerde yerleşmenin egemen biçimi olmaya başlamıştır.

Ülkemizdeki kentleşme biçiminin yarattığı diğer bir sorun bölgeler arası eşitsizliktir. Marmara Bölgesi bir Avrupa ülkesi düzeyinde kentleşmişken, öteki bölgeler kentsellik oranı bakımından oldukça geri kalmıştır. Kentler içindeki gelir dağılımı farklılıklarını dolaysız sonucu olan barınma ve hizmet standardı farklılıkları, gecekondu bölgeleri ile onlar dışında kalan konutlarda açıkça izlenebilmektedir.

Türkiye'de kentleşmenin bir de mikro ölçekteki sorunları vardır. Bunlar, kent imar planlarının uygulanmasına, kentsel işlevlere arazi üzerinde yer ayrılmasına, kent estetiğinin kentin tarihsel ve doğal değerlerinin korunmasına ilişkin sorunlardır. Trafik düzensizlikleri, yeşil ve açık alanların yetersizliği otopark gereksinmesi hava kirlenmesi ve bakımsız sokaklar gibi sorunlar bu gruba girmektedir.

1950-60 yıllarında, İstanbul açısından en önemli kentsel olgu, dönemin başbakanı Adnan Men-

deres'in doğrudan kontrol ettiği 4 yıllık imar çalışmalarıdır. Tarihi kent dokusunu büyük bir rahatlıkla yok eden, bu imar etkinliğinin Türk kent tarihi açısından simgesel bir konumu vardır. Bu dönemde imar etkinliklerinin amacı trafiği rahatlatmak için yollar ve meydanlar açmak kenti güzelleştirmek ve dini yapıları restore etmek olarak tanımlanmıştır.

Ülkemizde kentsel planlama deneyimi, kentleşmenin hızlandığı yıllara kadar (1950) yüzyıllık civarında bir geçmişe erişmesine karşın, hızlı kentleşmenin yarattığı sorunlarla başa çıkabilmiş değildir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de yoğunlaşan kentleşme hareketiyle özellikle büyük kentler kırdan göç eden nüfusun baskısı altına girmiştir. Sonuçta Ankara kentinin gelişmesi kontrol edilememiş Jansen planındaki 1978 yılı hedefi 300.000 kişilik nüfusa 1950'li yılların başında ulaşılmış gecekondular ise 1940'ların son yarısına doğru kente damgasını vurmaya başlamıştır.

1955 yılında uluslararası bir yarışma daha açılmış Nihat Yücel ve Raşit Uybadin tarafından hazırlanan, 5720 hektarlık bir alanı kapsayan proje birinci olmuş ve 1957 yılında onaylanmıştır. Bu planla Ankara;

–Yalnızca belediye sınırları içinde, batı ve kuzey-doğu yönlerinde bir çevre yolu ile kuşatılmış

–Yağ lekeli şeklinde bir gelişme gösteren,

–Tek merkezli

–Gecekondusuz,

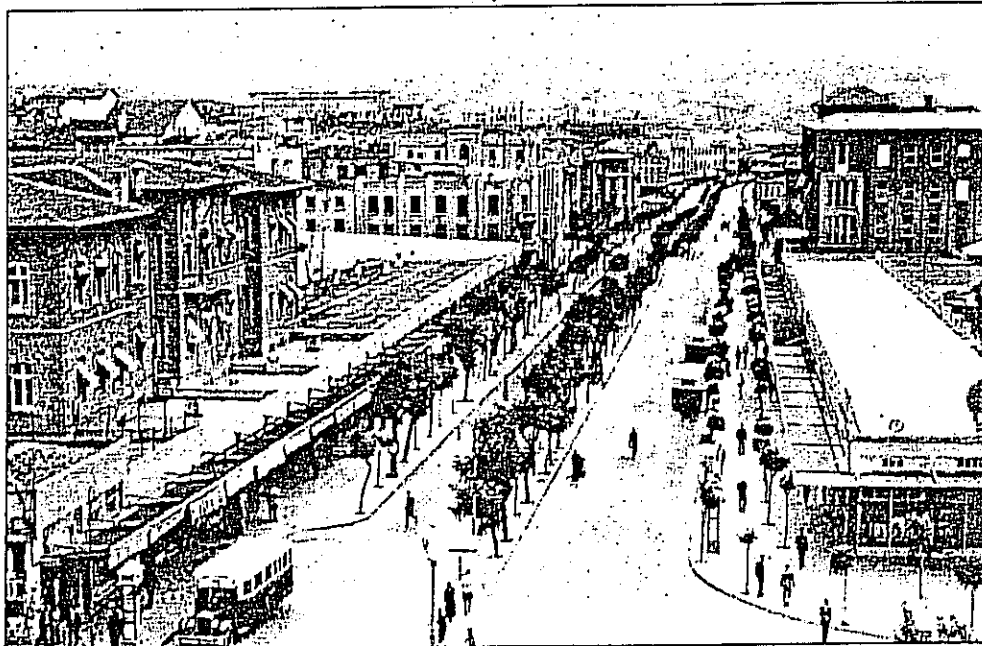
–Oldukça yoğun ve görece homojen,

–750.000 nüfuslu bir kent olarak tasarlanmıştır.

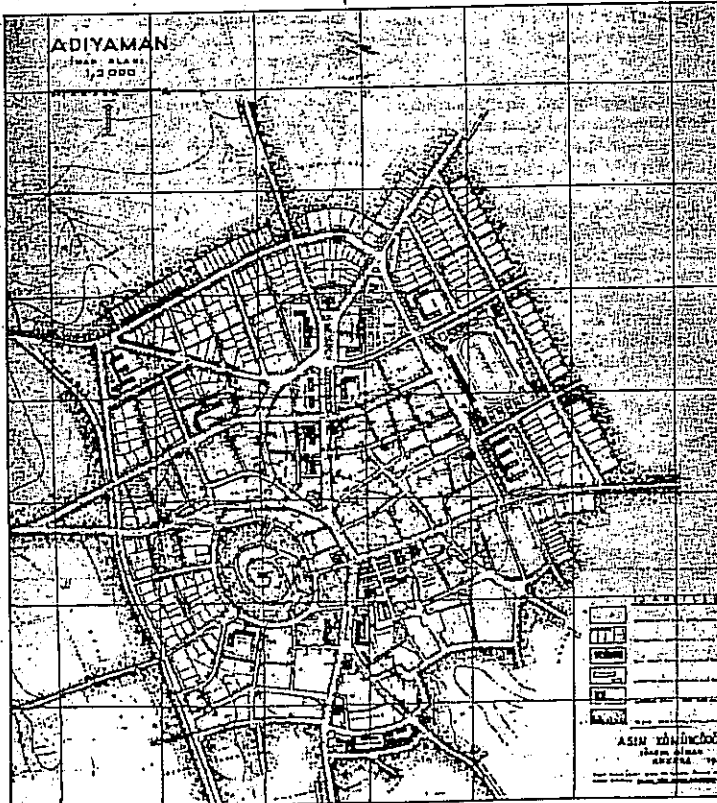
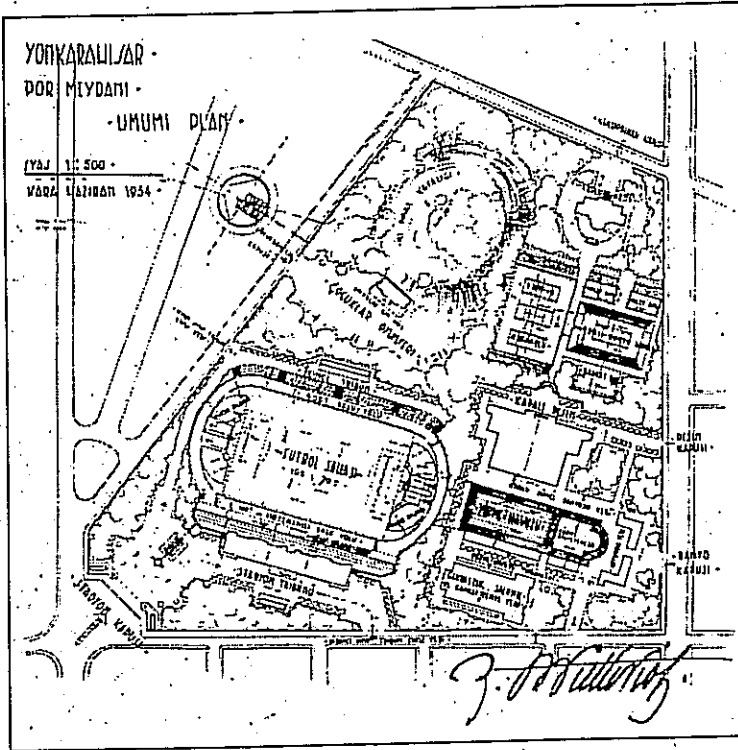
Planın olumsuz yanları, 100 yıl için hedeflenen 750.000 kişilik nüfusa 1965'e gelmeden ulaşılmış olması, belediye sınırı ile sınırlanmış planlama yaklaşımının plan ve belediye sınırı içinde yoğunluk artırımı talepleri ve plan sınırı dışında kaçak yapılaşmayı getirmesi olarak sıralanabilir.

Toplumsal güçleri iyi kestirmeyen planlama, şehir imgesinin yıkılması ile karşı karşıya kalmış, sonuçta bir yanda düzenli apartman blokları diğer yanda gecekondular olmak üzere ikili bir yapı kente damgasını vurmuştur (Yavuz, 1008-1010).

Türkiye'de kent planlama başından beri fiziksel sorunların fiziksel niteliği ağır basan planlarla çözümü kapsamında ele alınmıştır. 1848 Ebniye Nizamnamesi ile başlayan bu gelenek, 1956 İmar Yasası ile yerleşerek, kent planlama kuram ve uygulamamızın temelini oluşturmuştur. Öyle ki, bugün aralarında kent plancılarının da bulunduğu çevrede kent planlaması ile imar planlaması yani imarcılık, kentsel toprak kullanım şekilleri,

PLANLAMA
2002/4

kentlerin makro biçimi, kent içi dolaşım sistemleri, kentsel altyapı ve sosyal donatım kalıpları ile yapı düzeni gibi konularda olması istenen durumları gerçekleştirmeye yönelik bir fiziksel planlama türü; fiziksel planlama ise kentlerin ve kent yönetimlerinin fiziksel sorunlar dahil tüm sorunları içeren kent planlama çalışmalarının bir alt bölümüdür.

Yasal düzenlemelerde bir tek planlama türünden söz edilmektedir; "İmar Planlama" İmar planlama ve bununla tüm fiziksel planlama eyleminin kastedildiği söylenebilir.

Ülkemizdeki fiziksel planlamanın bir "imar planlaması" niteliğinde olmasının bir nedeninin 6785 sayılı İmar Yasasının çıkarıldığı 1956 yılına dek Avrupa ve Amerika gibi planlamanın doğduğu ülkelerinde de kent planlamasına bu tür bir yaklaşım içinde olmalarıdır. İnsanları sağlıklı, rahat ve güzel kentlerde yaşatmayı amaçlayan kent planlaması yaklaşımlarının etkileri II. Dünya Savaşı sonrasına dek sürmüştür. Kent planıcıları bu amaçlar içinde, güzelliğin yani estetiğin önemli bir amaç olması gerektiğini savunmaktaydılar (Tekeli, 1980).

İmar ve İskan Bakanlığının kurulduğu yıllarda önemle üzerine eğildiği konu "Bölgesel Planlama" olmuştur. 5 Ekim 1961'de yürürlüğe giren 91 sayılı kanun ile Devlet Planlama Teşkilatı kuruluncaya kadar bu Bakanlıkça yürütülen bölge planlama eylemleri Devlet Planlama Teşkilatı kurulunca ortak bir uğraş haline dönmüştür. Ancak bu uğraş kısa zamanda terkedilmiş Kalkınma Planları ile Fiziksel Planlama arasında kurulmaya çalışılan bağlantı kopmuştur.

İmar ve İskan Bakanlığında bölgesel planların üretilmesinden vazgeçildikten, sonra en geniş kapsamlı planlar çevresel düzenleme planları kalmıştır. Kentsel alanların düzenlenmesi ise ana uğraş olarak sürdürülmektedir.

1923-1956 yıllarını kapsayan dönemde planlamada yasal ve kurumsal düzenlemeler:

- 642 Sayılı Kanun (1925 yılı): Ebnîye Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve yangın yerlerinin düzenlenmesi ile ilgili hükümler getirmektedir.

• 1351 Sayılı Kanun (28 mayıs 1928): "Ankara Şehri İmar Müdürlüğü Teşkilat ve Vezâifine dair Kanun"

• 1351 Sayılı Kanuna ek 1504 sayılı Kanun: Ankara İmar Sınırları içinde yapılacak inşaatın harita, plan, ve programa uygunluğunun İmar Müdürlüğünce onaylanması, yol, park, meydan gibi yerlere ayrılan yörelerde inşaat yasağı ve bu yerlerin kamulaştırılması.

• 1580 Sayılı Belediyeler kanunu (14 Nisan 1930): İmar planı yaptırma zorunluluğu, bu kanunla bütün belediyeleri kapsamıştır.

• 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu (1930 yılı): Nüfusu 20 000'i aşan ya da ilk sayım dönemi arasında %15 den fazla artan belediyelere 3 yıl içinde imar planı yapma zorunluluğunu yüklemiş yangın, deprem ve benzeri afetlerden yıkılan yerlerde bu süreyi 6 aya indirmiştir.

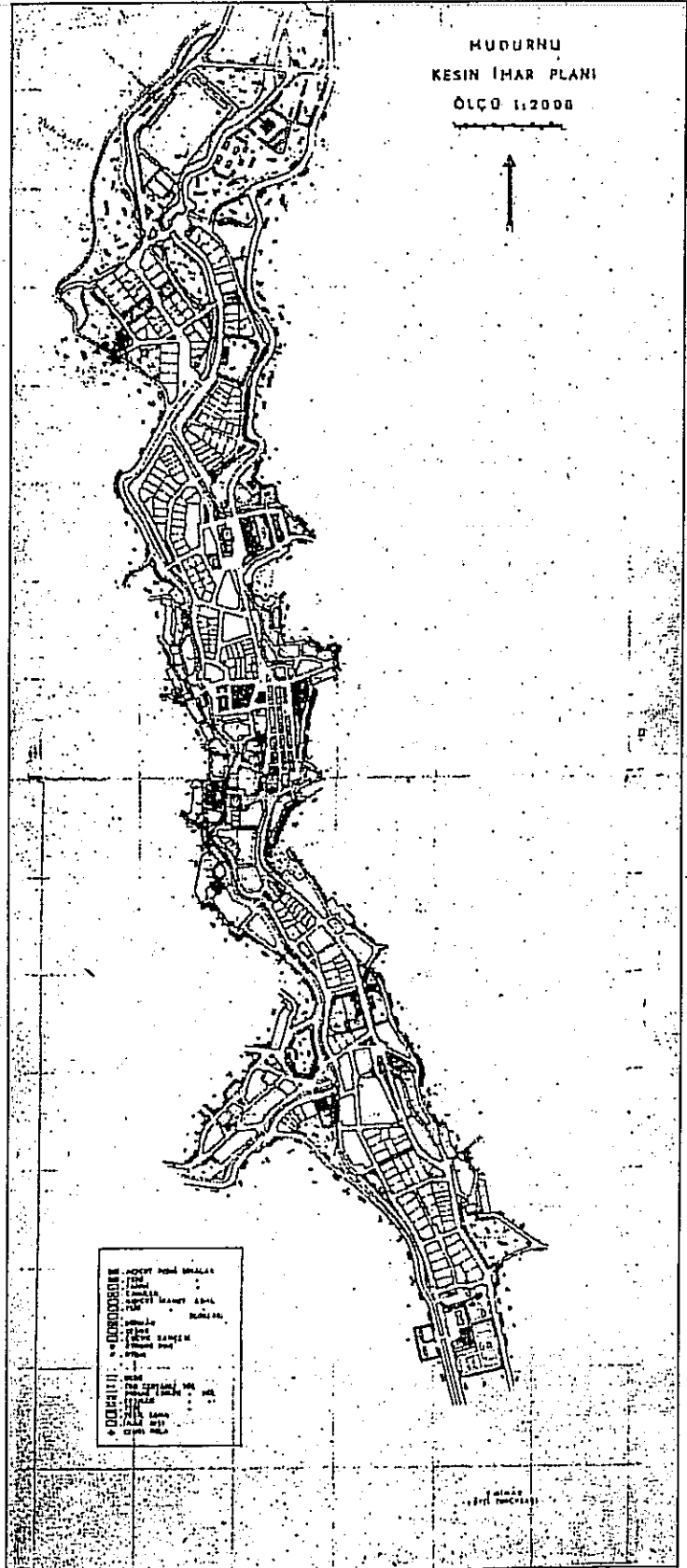
• 1504 Sayılı kanuna ek 1663 Sayılı Kanun (1933 yılı): Ankara İmar Müdürlüğünce imar sınırları içindeki arsaların birleştirilmesi (tevhit) ve plana göre parsellenip (ifraz) sahiplerine %15'e kadar eksigi ile dağıtılma yetkisinin tanınması,

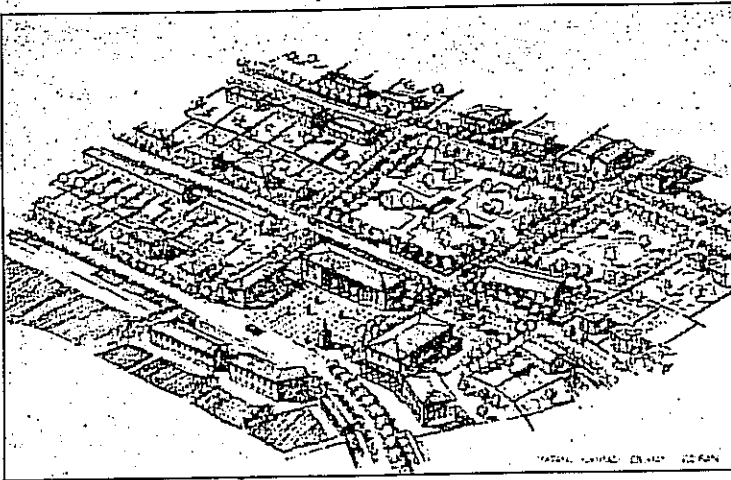
• 2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu (1933 yılı): her belediyeye 5 yıl içinde ve gelecek 50 yıl için, kent planı yaptırma zorunluluğu konması, Belediyelerin harita ve imar projeleri yapı ve onarımlar ve yapıda uyulması gerekli teknik koşullar ile ilgili hükümlerin getirilmesi,

• Belediyeler bankasının Kurulması (1933 yılı): Hükümet ilgili kanunda yer alan bazı hususların teknik eleman ve para yetersizliği yönünden uygulanmayacağını görerek, bu gibi işlere kredi sağlamak üzere 15 milyon lira sermayeli "Belediyeler bankasını" kurmuştur.

• 1580 Sayılı Belediye kanuna ek 2763 Sayılı kanun (1935 yılı): Nüfusu 10.000 den yukarı belediyelerin harita ve imar planlarını, içme sularını, spor alanları ve kanalizasyon işlerini 2490 sayılı kanuna göre yaptırmağa İçişleri Bakanlığının yetkili kılması bu amaçla İçişleri Bakanı'nın "belediyeler İmar Heyetleri'nin kurulması, belediyeleri, bu işler için gerekli ödeneği bütçelerine koymalarının kabul edilmesi.

• "Belediyeler İmar-Fen heyetinin kurulması" (1936 yılı): Belediyelere teknik yardım sağlamak

amacı ile kurulmuştur. Bu kurul, belediyelerin yapacağı halihazır harita, imar planı ve su işlerinde müşavirlik, kontrollük yapmak ve yaptırmakla görevlendirilmiştir.

- "Ankara Şehri İmar Müdürlüğünün Ankara belediyesine bağlanması" (1937 yılı)

- "3458 Sayılı Kanun" Mimarlık ve Mühendislik Kanunu (1938 yılı)

- "4759 Sayılı Kanun" (23.6.1945 yılı): İller Bankasının kurulması; Belediyeler Bankası ile Fen Heyetinin işbirliği halinde çalışmaları 1945 yılına kadar devam etmiştir. 12 yıllık uygulamadan elde edilen denemeler sonucunda, belediyeler Bankası ve Fen heyeti yerine İller Bankası kurulmuştur. Banka, Belediyeler adına halihazır harita ve imar planlarını yapmak ve yaptırmakla görevlendirilmiştir.

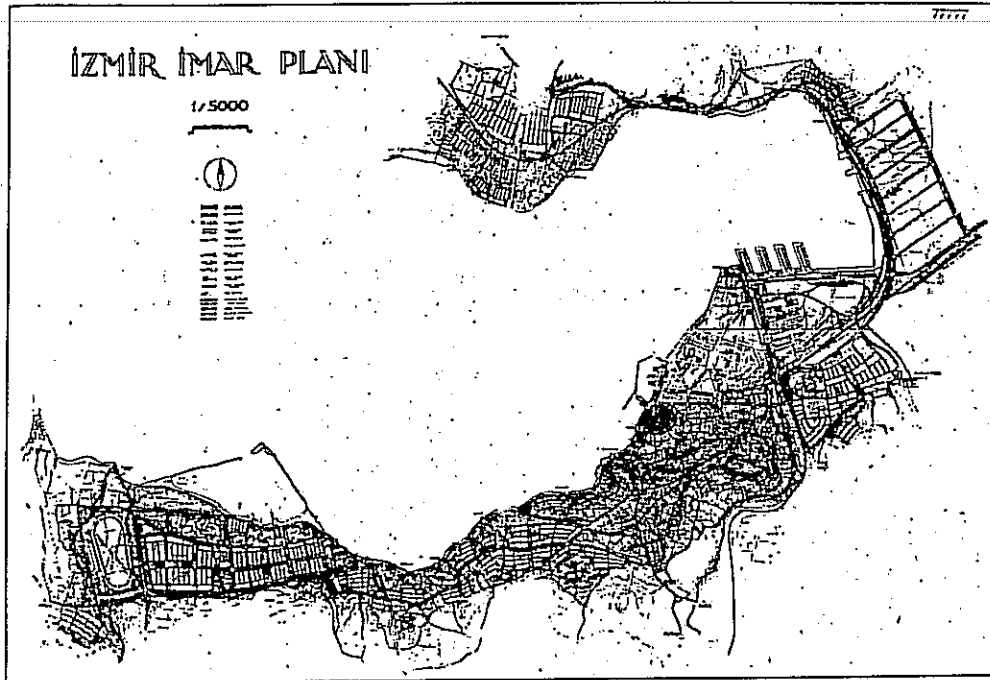
- "5237 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu" (1948 yılı): Yol, kanalizasyon ve su tesislerinin giderleri ile harita ve imar planlarına katılma payları, yapı, ruhsat ve denetleme harcı vb. ile ilgili hükümlerin getirilmesi.

- Belediyeler Kanununa bazı maddeler eklenmesine dair 5656 Sayılı Kanun" (1950 yılı): Konut yapmak ve bunları o beldede oturanlara kiraya vermek veya satmak görevinin Belediye Hizmetleri arasına alınması için belediyelere yetki verilmesi.

- "6085 Sayılı karayolları Trafik Kanunu" (1950 yılı): Yol güvenliği dolayısıyla imarla ilgili bazı hükümlerin getirilmesi.

- 5218 ve 5228 Sayılı Kanunların yerine çıkarılan 6188 Sayılı Bina yapımını teşvik ve izinsiz yapılan binalar hakkındaki Kanun" (1953 yılı): Bir yandan ucuz konut yapımını teşvik etmek, öte yandan izinsiz bina yapımını önlemek amacı ile ilgili hükümlerin getirilmesi.

* Sergide yer alan fotoğraflar dergi ve kitaplardan; plan örneklerinin bir kısmı İmar İskan Bakanlığı yayınları ve arşivinden, bir kısmı ise basılı dokümanlardan, yazılı metinlerin tamamı ise H. İlgen'in TODAİE'ye verdiği KYUP tezinden ve planlama literatüründen derlenerek alınmıştır.

KAYNAKÇA

Tankut, Gönül (1993) Bir Başkent'in İmarı: Ankara (1923-1939). İstanbul: Anahtar Kitaplar.

Tekeli, İlhan ve İlber Ortaylı (1978) Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi, Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Tekeli, İlhan (1984) "Ankara'nın Başkentlik Kararının Ülkesel Mekan Organizasyonu ve Toplumsal Yapıya Etkileri Bakımından Genel bir Değerlendirme". Tarih içinde Ankara. 321-334, ODTÜ, Ankara.

Yavuz, Femhi (1878) Ülke Ölçüsünde Planlı Çalışmalar, Şehircilik Sorunları: Uygulama ve Politika (der. F. Yavuz, R. Keleş ve C. Geray) 47-66. Ankara: A.Ü., SBF Yayını.

Yavuz, Femhi (1978) Son 50 Yılın Değerlendirmesi, Şehircilik Sorunları: Uygulama ve Politika (der. F. Yavuz, R. Keleş ve C. Geray) 993-1039. Ankara: A.Ü., SBF Yayını.

Yavuz, Femhi (1980) Kentsel Topraklar: Ülkemizde ve Başka Ülkelerde. Ankara: A.Ü SBF Yayını.

